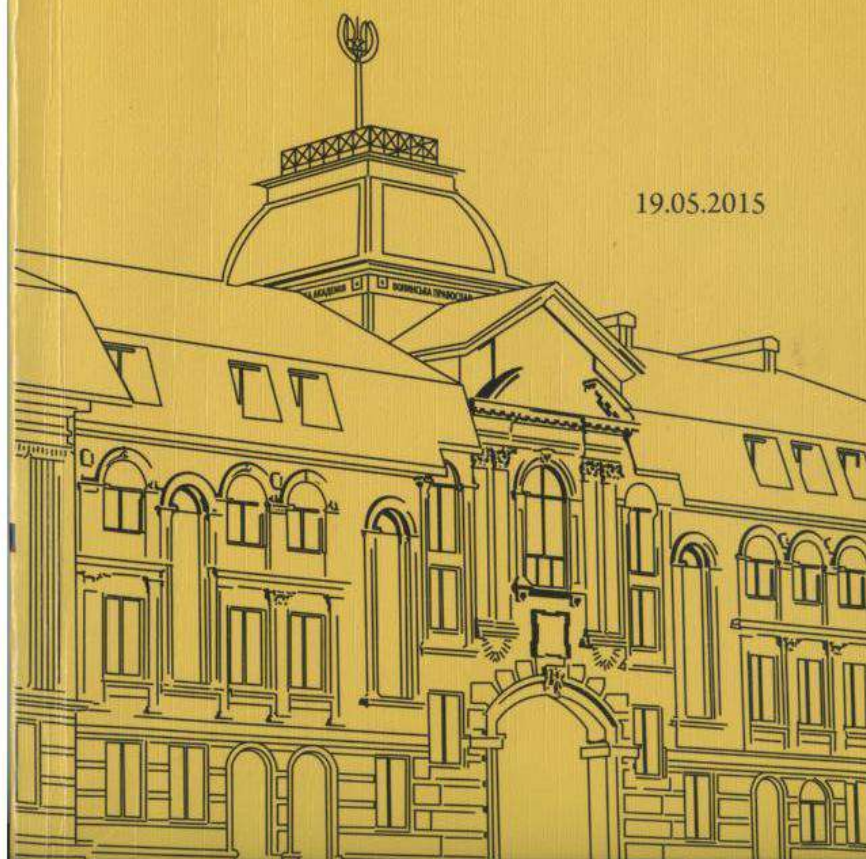

Християнська традиція Київської Русі

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції

19.05.2015

УКРАЇНСЬКА
ПРАВОСЛАВНА
ЦЕРКВА

Християнська традиція Київської Русі

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції
Волинської православної богословської академії
Української Православної Церкви Київського Патріархату

19.05.2015

Протоієрей Володимир Поклі

Церковна служба в Україні

Історія та сучасність. Київський Патріархат

Василь Голубничий

Православна Церква в Україні

історія та сучасність

Володимир Голубничий

Українська Церква

Степан Демченко

Українська Церква

історія та сучасність

EIKON

Луцьк · 2015

УДК 27(477)

ББК 86.37

X 93

*Видано з благословення
митрополита Луцького і Волинського
Михайла (Зінкевича)*

Організаційний
комітет:

*Голова організаційного комітету – прот. Володимир Вакін,
кандидат богословських наук, доцент, ректор Волинської
Православної Богословської Академії*

*Заступник голови організаційного комітету –
свящ. Ярослав Черенюк, к.б.н., доцент, проректор з науково-
дослідницької роботи ВПБА*

*Члени організаційного комітету: свящ. Василь Лозовицький,
к.б.н., доцент, проректор з навчальної роботи ВПБА;
прот. Ігор Скиба, секретар вченої ради ВПБА; прот. Миколай
Цап'юк, к.б.н.; прот. Миколай Цап; прот. Василь Ключак;
Сацик Ігор Каленикович, к.філос.н.*

*Рекомендовано до друку
вченою радою Волинської православної богословської академії
(протокол №5 від 18.02.2015)*

Статті подано в авторській редакції.

За зміст і достовірність матеріалів відповідальність несуть автори.

© Волинська православна богословська академія, 2015
© Автори статей, 2015

Зміст

<i>Семен Абрамович</i> «Діалектика душі» св. Володимира Хрестителя та її інтерпретація в літературній творчості.....	11
<i>Священик Станіслав Беспалов</i> Святий Володимир Великий – князь Київський.....	19
<i>Елла Бистрицька</i> Еволюція концепції «Москва – третій Рим» у геополітиці Російської імперії, СРСР, Російської Федерації в період ХХ – початку ХХІ ст.....	27
<i>Протоієрей Володимир Вакін</i> Церковний суд Київської митрополії згідно з Уставом св. Володимира Великого.....	35
<i>Василь Генсьорський</i> Піднесення Київської Митрополії у домонгольський період як результат прийняття християнства князем Володимиром.....	47
<i>Вікторія Головей</i> Українське сакральне малярство: традиції і сучасність.....	55
<i>Олександр Дем'янюк, Ігор Пасюк</i> Грошова система Волині в добу Давньоруської держави.....	65

Зміст

<i>Семен Абрамович</i> «Діалектика душі» св. Володимира Хрестителя та її інтерпретація в літературній творчості	11
<i>Священик Станіслав Беспалов</i> Святий Володимир Великий – князь Київський	19
<i>Елла Бистрицька</i> Еволюція концепції «Москва – третій Рим» у геополітиці Російської імперії, СРСР, Російської Федерації в період ХХ – початку ХХІ ст.	27
<i>Протоієрей Володимир Вакін</i> Церковний суд Київської митрополії згідно з Уставом св. Володимира Великого	35
<i>Василь Генсьорський</i> Піднесення Київської Митрополії у домонгольський період як результат прийняття християнства князем Володимиром	47
<i>Вікторія Головей</i> Українське сакральне малярство: традиції і сучасність	55
<i>Олександр Дем'янюк, Ігор Пасюк</i> Грошова система Волині в добу Давньоруської держави	65

Юрій Дуба Noviogradia Калюси Малого – Новгородъ Ольги – Нецоуардъ Святослава – Новгородъ Володимира (локалізація Новгороду Х ст. у світлі історичної картографії).....	73
Алла Киридон Володимирове Хрещення як сигнатура культурно-цивілізаційного поступу Руси-України.....	93
Анатолій Колодний Православ'я України в його історичній традиції і нинішніх проблемах.....	107
Священик Василь Лозовицький Богословсько-догматична складова змісту давньоруської церковної літератури.....	115
Олександр Паламар Заснування Київської митрополії за часів правління блаженного Київського князя Оскольда: історичний аспект.....	129
Валентина Петрович, Людмила Стрільчук Василівська ротонда – сакральна пам'ятка міста Володимира давньоруського часу.....	137
Ірина Преловська Постать рівноапостольного великого князя Володимира Великого (958-1015) у світлі історії його канонізації та подальшого державного і церковного пошанування.....	143

Протоієрей Віктор Пушко «Русский мир» як маніпулятивна проекція Русі на сучасність.....	157
Оксана Романова Історичні передумови хрещення Київської Русі та реформи рівноапостольного князя Володимира на шляху до остаточного утвердження християнства як офіційної й державної релігії.....	167
Олександр Саган Деякі особливості богословських традицій Київської Митрополії (до входження в юрисдикцію Московського патріархату).....	175
Протоієрей Петро Стеблина Історична ретроспектива моделей державно-церковних відносин в Україні (X-XVII ст.).....	183
Елена Тимоциук Християнська традиція і сучасна політика в теорії дискурсу.....	197
Людмила Филипович Християнізація Русі і трансформація етнічної духовності давніх русичів.....	205
Світлана Филипчук Друковані медіа УПЦ МП як дзеркало політики «Русского мира» патріарха Кіріла.....	213

Владислав Фувльмес Взаємовідносини між Церквою та державою в Київській Русі.....	225
Євген Харьковченко Пантеон князя Володимира як релігійно-світоглядне явище.....	233
Протоієрей Миколай Цап Ієрархія та церковне управління на Русі за святого Володимира.....	240
Протоієрей Миколай Цап'юк Богословське обґрунтування інституту князівської влади як консолідуючий фактор становлення Київської Русі під владою християнського монарха.....	249
Марія Чікарькова Філософія влади в Біблії.....	263
Руслана Шеретюк Православна Церква на Волині (1264-1385 рр.): тенденції розвитку.....	271
Людмила Шугаєва Феномен леонтівщини в контексті кризи Української Православної Церкви Московського Патріархату (на матеріалах Рівненщини).....	287

Архімандрит Сергій (Яровий) «Русский мир» Патріарха Кирила Ґундяєва як новітній різновид ересі сергіанства.....	293
Петро Яроцький Релігійний чинник денаціоналізації й становлення етноконфесійної ідентичності українців.....	313
Αριστέιδης Α. Σπινδώνης Οι σχέσεις του Αγίου Ορους με την Εκκλησία της Ρωσίας και οι επ' αυτής επιδράσεις του Ησυχασμού / Вплив Ісихазму на зв'язки Святої Гори Афон і Церкви Русі.....	325

РЕЗЮМЕ / SUMMARY.....	341
-----------------------	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	349
----------------------------	-----

Еволюція концепції «Москва – третій Рим» у геополітиці Російської імперії, СРСР, Російської Федерації в період ХХ – початку ХХІ ст.

Елла Бистрицька

У статті аналізуються події, пов'язані з актуалізацією концепції «Москва – третій Рим» у контексті геополітичних трансформацій ХХ – ХХІ ст. Звертається увага на участь у цих заходах державних органів влади.

Ключові слова: Російська Православна Церква, Московський Патріархат, «Москва – третій Рим», «русский мир».

Присутність в українському конфесійному полі Української Православної Церкви (далі – УПЦ), яка підпорядкована Московському Патріархату (далі – МП), періодично створює напруженість у відносинах з іншими Православними Церквами. Російська Православна Церква (далі – РПЦ), маючи значні позиції в Україні, гальмує природний процес надання автокефального статусу УПЦ і тяжіє до керівної ролі тепер уже серед Церков «східноєвропейської православної цивілізації», що асоціюється з деякими політичними заявами російських лідерів. У сучасній історіографії чимало авторів, досліджуючи церковно-релігійні процеси в Україні в історичній ретроспективі, вказують на тісну взаємодію РПЦ з державними органами влади. Інтеграція новоприсєднаних територій у російський простір, як правило, супроводжувалася посиленням православної пропаганди і насильницькою ліквідацією інших Церков. У пропонованій статті подається аналіз тих подій, що в політиці царського і радянського урядів відродили ідеологему «Москва – третій Рим», яка обґрунтовувала особливу місію РПЦ і спрямовувалася на утвердження політичного впливу Росії в інших регіонах світу. На сучасному етапі ця ідея трансформована в політичний

проект «русского мира», провідником якої є патріарх Московський Кирил, підтримуваний російським федеральним урядом.

Відродження ідеологемі «Москва – третій Рим» у роки Першої світової війни

Під час Першої світової війни для багатьох політиків установлення протекторату Росії над Константинополем видавалося справою цілком реальною. Успішний хід воєнних дій на Балканах, підтриманий договорами 1915 р.¹ і 1916 р.² про розподіл Туреччини, відродили серед російських політиків та урядовців ідею Москви як «третього Риму». Розгортання театру воєнних дій на Галліпольському півострові вможливило для російських дипломатів обґрунтування практичних рекомендацій, зокрема з церковних питань на окупованій території. Російський посланник у Сербії Трубецькой з цього приводу писав:

«Питання про ставлення Росії до Константинопольської церкви є суто російським питанням, яке, звичайно, ніяк не стосується наших союзників. Для нас же воно має велике значення, причому не тільки місцевого, а й загальноцерковного характеру. Мені здається, що на перших же порах нам належить установити зі вселенським патріархом найкращі відносини, розсіяти побоювання будь-якого посягання на незалежність Константинопольської церкви. Без сумніву, у подальшому ми повинні будемо вирішувати питання громадянської юрисдикції Константинопольської церкви, але так чи інакше врегулювати їх полюбовною угодою, але на перших порах якомога краще уникати дражливих питань»³.

¹ Англо-франко-російська таємна угода від 1915 р. передбачала включення всієї європейської частини турецьких володінь до складу Російської імперії: Константинополя (Стамбула), західного берега Босфору, Мармурового моря і Дарданелл, південної Фракії по лінії Мідія – Енос, а також «через стратегічну необхідність» – частини азіатського узбережжя між Босфором і р. Сакарією, островів Імброс і Тенедос і Проток // *Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917 / под ред. Е. А. Адамова.* – М.: Госполитиздат, 1952. – С. 428.

² 25 лютого / 9 травня 1916 р. між Великобританією, Францією і Росією був укладений Договір про розподіл Азійської Туреччини // *Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917 / под ред. Е. А. Адамова.* – М.: Госполитиздат, 1952. – С. 443-446.

³ Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. / *Комиссия при ЦИК СССР*

Пропонувалося також після захоплення Константинополя «зміцнити» Константинопольський Патріархат шляхом введення до складу Синоду представників Російської, Сербської, Болгарської і Румунської Церков. З огляду на військові успіхи союзників особливо активно такі плани розроблялися в 1915 р.⁴ Передача Константинополя (Стамбула) Росії означала б поширення її впливу на Східні Патріархати, вирішення питання про «Святі місця» Палестини на свою користь сприяло б зміцненню РПЦ у християнському світі, а відтак вирішенню геополітичних завдань царського уряду засобами церковного впливу.

Окреслена перспектива викликала неабияку стурбованість з боку Святого Престолу. Восени 1915 р. в італійській пресі з'явилися статті, у яких з тривогою повідомлялося про політичні наміри Росії приєднати Константинополь. Більш бажаним для Ватикану було зберегти протекторат над «Святими місцями» мусульманської Туреччини, ніж православної Росії. Відповідні наміри спонукали Бенедикта XV і його держсекретаря звернутися за підтримкою до урядів Англії і Франції, щоб не допустити передачі храму св. Софії в Константинополі росіянам⁵.

Невдале завершення Першої світової війни, яке супроводжувалося соціально-політичними трансформаціями в країнах-учасниках війни, а в Росії призвело до повалення самодержавства, а згодом – до встановлення влади більшовиків, не дозволили РПЦ за підтримки органів влади зміцнити свій вплив у зазначених регіонах. Навпаки, РПЦ в радянській державі зазнала безпрецедентних гонінь, її діяльність була локалізована й обмежена законодавчо і адміністративно.

Московський Патріархат як центр Вселенського Православ'я

Відродження діяльності РПЦ у 1943 р. знаменувало собою поворот у релігійній політиці радянського уряду. Завдання міжнародного характеру, які ставилися перед керівництвом Московського Патріархату,

по изданию док. эпохи империализма под предед. М. П. Покровского. – М.; Л.: Соцэкономгиз, 1935. – Т. 8: 24/11 мая-16/3 окт. 1915 г., Ч. I. – С. 330.

⁴ Россия и Православный Восток. Константинопольский патриархат в конце XIX в.: письма Г. П. Бегаери к проф. И. Е. Троицкому 1878-1898 гг. / РАН; Санкт-Петербургский ин-т истории; изд. подгот. А. А. Герд. — СПб.: Изд-во Омега Абышко, 2003. – С. 14.

⁵ Россия и Ватикан / Ин-т всеобщ. истории РАН; [отк. ред. Е. С. Токарева, А. В. Юдин]. – М.: Наука, 2007. – Вып. 2. – С. 24.

були пов'язані з планами встановлення режиму радянської влади в країнах Європи після Другої світової війни та домінуючого політичного впливу Москви в інших регіонах світу. Для забезпечення ретрансляції системи радянських цінностей новоствореному державному органу управління – Раді у справах РПЦ – доручалося використати інституції Московського Патріархату, які мали значною мірою підірвати вплив Римо-Католицької церкви та Протестантських Церков і організацій.

Програма зміцнення міжнародного авторитету РПЦ проводилася за трьома напрямками: РПЦ – Східні Патріархати; РПЦ – автокефальні Православні Церкви країн Східної Європи; РПЦ – православні громади Західно-Європейської російської єпархії та Карловацької Церкви. У взаєминах із зарубіжними православними конфесіями РПЦ повинна була зайняти місце лідера, опираючись на державну підтримку.

Значних успіхів удалося досягти у встановленні впливу РПЦ на керівництво Православних Церков Східної Європи. Завдяки державній підтримці Кремля були розв'язані інституціоналізаційні питання Болгарської, Чеської, Польської Православних Церков, проведена робота з метою повернення в канонічне підпорядкування Православної Церкви в Естонії. Питання консолідації православного світу стало основою для взаєморозуміння з керівництвом Сербської, Румунської та Албанської Церков.

Упродовж 1943-1945 рр. до структури МП були включені російські православні громади в Югославії, Болгарії, Німеччині, Австрії, Угорщині, Бельгії, Великобританії, США та інших країнах світу.

Участь семи патріархів у Помісному соборі РПЦ в січні 1945 р. засвідчила успішність проведеної роботи та повернення МП у православний світ. РПЦ зміцнила свій міжнародний авторитет, заявивши права на лідерство в християнському світі. У березні 1945 р. Й. Сталін схвалив таємний план, який передбачав перетворення МП на центр Вселенського православ'я та консолідуєчий центр християнського світу, який би протистояв політиці Ватикану, об'єднавши навколо себе Православні Церкви за кордоном, усі релігійні конфесії в СРСР та Протестантські Церкви⁶. З-поміж означених найбільш успішно були проведені заходи щодо повернення закордонних пра-

⁶ Повний текст документу див.: Бистрицька Е. Східна політика Ватикану у контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878-1964 рр.) / Е. Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С. 332-336.

вославних громад у юрисдикцію МП, встановлення його контролю над Православними Церквами в країнах «народної демократії»; акції ліквідації Греко-Католицьких Церков в Україні та країнах «народної демократії»; ізоляції від Ватикану римо-католицьких громад у СРСР та в країнах «народної демократії».

Заключеним етапом консолідації християнських конфесій під керівництвом МП мала стати Всесвітня конференція християнських Церков. Однак на цьому шляху не вдалося провести Вселенський собор, де планувалося затвердити Вселенський чин патріарха Московського. Відверті претензії РПЦ на першість у православному світі викликали заперечення Східних патріархів, які відмовилися від участі навіть у Передсоборній нараді, яку планували провести у вересні 1947 р.⁷ Зусилля РПЦ і Ради в її справах звелися до створення європейського блоку Православних Церков, що було підтверджено проведенням у 1948 р. Наради глав автокефальних Православних Церков з нагоди святкування 500-ліття автокефалії РПЦ⁸.

Московським церковним амбіціям протистояла програма єкуменічного руху, очолювана Англійською Церквою. Перехопити ініціативу та зайняти керівну роль у Всесвітній Раді Церков РПЦ також не вдалося.

Таким чином, політичний проєкт радянського керівництва «Москва – третій Рим» був реалізований лише частково. Але навіть

⁷ Впродовж червня – липня 1947 р. патріархи Константинопольський, Александрийський, Єрусалимський, Кіпрський повідомили патріарха Алексія, що не мають наміру брати участь у нараді, мотивуючи низькою причиною: надмірна опіка РПЦ з боку органів влади; політичний характер більшості питань, внесених на обговорення наради; необхідність враховувати політичні інтереси своїх урядів, які не співпадали з політичним курсом Кремля. Погодився лише патріарх Антіохійський.

⁸ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 2. – Д. 65. – Л. 57, 64, 156-157.

⁹ Конфліктність підготовчого етапу відбилася на складі учасників Наради представників автокефальних православних церков, яка відбувалася 8-18 липня 1948 р. Та, попри це, вона виявилася представницькою. До Москви прибули делегати від восьми автокефальних церков (Константинопольської, Антіохійської, Грузинської, Сербської, Румунської, Болгарської, Польської та Албанської), представники чотирьох екзархатів (Західно-Європейського, Середньо-Європейського, Чехословацького і Американського), представники Китайської місії, від православних громад Голландії, Бельгії та Німеччини. Від Александрийської Церкви документи підписував митрополит Емесьський Александр. Єрусалимський патріарх свою відсутність пояснив військовим конфліктом у Палестині і згодом схвалив усі рішення, які були прийняті. Опозиційною залишилася лише Кіпрська Церква. Східні Патріархи від особистої присутності відмовились. Делегати Константинопольської та Грецької Церков отримали повноваження лише на урочисті заходи і участі у засіданнях не брали // ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 295. – Л. 19, 103.

досягнення скромніших результатів – забезпечення лідерства РПЦ серед Православних Церков Східної Європи дало змогу радянському керівництву вирішувати складні міжнародні завдання, перетворивши Церкву на важливий інструмент зовнішньополітичної діяльності.

Державно-церковний проект «русского мира»

Деструкція СРСР змінила геополітичну карту світу. Колишні союзи республіки оголосили про створення незалежних держав. Виявом імперських амбіцій з боку Російської Федерації стали штучні політичні й політико-економічні утворення на зразок СНД, Митного союзу або Євразійського союзу.

«Ми пропонуємо модель потужного наднаціонального об'єднання (мається на увазі Євразійський союз – Е. Б.), – зазначив президент РФ В. Путін у 2011 р., – здатного стати одним із полюсів сучасного світу і при цьому грати роль ефективної "зв'язки" між Європою і Азіатсько-Тихоокеанським регіоном»¹⁰.

Попри декларовану «тісну інтеграцію на новій ціннісній, політичній, економічній основі», домінуюча позиція Росії в цих союзах вказувала на її бажання зберегти колишні радянські республіки у сфері свого впливу. Для України й Білорусі, окрім політико-економічного тиску, була застосована доктрина «русского мира». В її основі – випробувана часом ідеологема «Москва – третій Рим», проте трансформована до сучасних реалій та геополітичної мети російського керівництва.

У риториці патріарха Кирила «русский мир» має чіткі територіальні межі «історичної Русі» або «триєдиної святої Русі». З огляду на стрімкий розвиток демократичних процесів та соціальних зрушень, які охопили зокрема й український конфесійний простір, цей державно-церковний проект спрямовувався передусім на Україну. Патріарх Кирил оголосив Київ «південною столицею російського православ'я», значення якого співмірне Єрусалиму і Константинополю. Одночасно у своїх виступах він допускав підміну понять, які у свідомості вірян зміцнювали радянські міфи про Україну як «руську землю», «окра-

¹⁰ В кругу премьеров. Владимир Путин обсудит идею создания Евразийского союза с коллегами – главами правительств стран СНГ // Газета.ру – [Електронний ресурс].

їну» Росії, Київ – «колиску трьох братніх народів» і т. п. У контексті державотворення така ідеологія є ворожою й антиукраїнською за своєю суттю, що всебічно обґрунтовано в публікаціях українських науковців¹¹. На тлі військового конфлікту в Донецькій і Луганській областях та підтримки терористів з боку Російської Федерації проект «Новоросії», який загрожує територіальній цілісності України, є закономірним результатом насадження ідеології «русского мира» серед місцевого населення.

Спекуляції навколо автокефального статусу Української Православної Церкви Московського Патріархату також є свідченням неоімперських інтересів РПЦ, яка прагне через цю конфесію посилити свій духовно-релігійний вплив і одночасно зруйнувати міжправославний діалог в Україні. Понад 14 млн. віруючих і кліриків Української Православної Церкви Київського Патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви РПЦ вважає розкольникими.

Таким чином, стратегія посилення Московського Патріархату як фактор зміцнення зовнішньополітичного впливу Російської імперії, а згодом СРСР впродовж ХХ ст. була актуалізована двічі – у період Першої і Другої світових воєн, завершення яких неодмінно супроводжувалося новими домовленостями про переділ територій і сфер впливу. На початку ХХІ ст. в державно-церковних стосунках Російської Федерації склався стійкий тандем «держава – Російська Православна Церква», що передбачає з метою реалізації геополітичних планів Кремля використання цієї церковної інституції владними структурами. Отже, доктрина «русского мира», яка спрямована на посилення впливу РПЦ, зокрема в Україні через структури УПЦ МП, має своїм завданням сповільнення процесу формування української ідентичності, а в підсумку – руйнування основ національної держави.

Список джерел і літератури:

1. Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917 / под ред. Е. А. Адамова. – М.: Госполитиздат, 1952. – 463 с.
- 11 «Русский мир» Кирила не для України. Збірник статей / за ред. проф. А. Колодного. – К.: УАР, 2014. – 343 с.

2. Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917 гг. / Комиссия при ЦИК СССР по изданию док. эпохи империализма под председ. М. П. Покровского. – М.; Л.: Соцэкономгиз, 1935. – Т. 8: 24/11 мая-16/3 окт. 1915 г., Ч. 1. – 578 с.
3. Россия и Православный Восток. Константинопольский патриархат в конце XIX в.: письма Г. П. Беглери к проф. И. Е. Троицкому 1878-1898 гг. / РАН; Санкт-Петербургский ин-т истории; изд. подгот. Л. А. Герд. – СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2003. – 413 с.
4. Россия и Ватикан / Ин-т всеобщ. истории РАН; [отв. ред. Е. С. Токарева, А. В. Юдин]. – М.: Наука, 2007. – Вып. 2. – 323 с.
5. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану у контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878-1964 рр.) / Е. Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
6. Державний архів Російської Федерації (далі – ГА РФ). – Ф. 6991. – Оп. 2. – Д. 65.
7. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 295.
8. В кругу премьеров. Владимир Путин обсудит идею создания Евразийского союза с коллегами – главами правительств стран СНГ // Газета.ru – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2011/10/17_a_3804234.shtml
9. «Русский мир» Кирила не для України. Збірник статей / за ред. проф. А. Колодного. – К.: УАР, 2014. – 343 с.